
aspecte privind viața privată și viața publică specifice mediului urban transilvănean reflectate în sensibilitatea călătorilor străini ai secolului al xviii-lea

Petre DIN

Dilatarea Europei prin încorporarea spațiului de sud-est, începând cu secolul al XVIII-lea, a însemnat o accentuată preocupare a Occidentului pentru aceste geografii “mărginașe”. Acest fapt este oglindit în numărul mare de călători străini care au traversat zona și drept urmare au lăsat prețioase jurnale de călătorie. Impresiile și mărturiile călătorilor străini își demonstrează însemnătatea istorică atunci când reușesc să pună în valoare coordonate inedite ale specificului național, trăsături privind profilul moral, spiritual și de civilizație al poporului. Relatările călătorilor străini ne oferă prilejul de a realiza o imagine mai vie, dinamică asupra potențialului economic, politic și demografic românesc. Este adevărat, unele informații sunt supuse unui subiectivism, unor prejudecăți. Ele sunt totuși opinii ale unor conștiințe tributare mediului cultural și înclinațiilor personale. Astfel, ele reprezintă personalitatea celui care devine la un moment dat interpretul lor preferat, permițându-și din diferite considerente o atitudine nuanțată. Stabilit la Istanbul ca numeroși alți intelectuali, savantul italian Domenico Sestini, a fost chemat la București în anul 1779, de către Alexandru Ipsilanti pentru completarea educației fiilor săi. Interesul și curiozitatea l-a determinat să facă o călătorie și în Transilvania fiind primit la Sibiu de guvernatorul Transilvaniei, baronul von Bruckenthal și prezentați contesei Giuseppe Banffy, care le-a părut a fi o doamnă foarte frumoasă și de spirit “con parlare molto bene la lingua francese”. A doua zi, Sestini vizitează grădina de flori a baronului von Bruckenthal, grădină, conținând mai cu seamă maci. Reconstituirea atitudinilor individului referitor la viața privată și publică ne coboară în adâncul ființei umane, unde se află stratul profund din care pornesc gândurile, sentimentele, comportamentele. Dar aceste atitudini mentale nu se limpezesc decât în măsura în care se observă viața culturală a zonei geografice care este obiect de studiu. Sestini, partizan al acestei idei notează: “Baronul înființase o bibliotecă municipală pentru care cumpăraseră multe cărți de la Viena, unde întâlnește comentariile lui Averroes asupra lui Aristotel, dar și cărți referitoare la istoria Transilvaniei scrise de Bonfinius, Georg von Pray, Laurențius Toppeltinus.¹ Ajuns la Cluj, vizitează biblioteca din oraș, posesoare a 10.800 volume și discută cu bibliotecarul Ștefan Sinha, acesta îi arată o lance de fier considerată că ar data de pe vremea lui Arpad.²

În numeroasele note de călătorie realizate de Sestini, reiese clar o altă imagine cu privire la români, mai obiectivă, decât cea redată de națiunile privilegiate ale Transilvaniei. Nicăieri nu vom întâlni la Sestini vreo aluzie la așa zisa “lene a valahilor”. Ca și Griselini, Sestini observă că femeile mergeau “prin târg, purtându-și marfa pe cap și torcând cu furca la brâu. Iată ce se numește a te pricepe să-ți folosești bine timpul”! exclamă el cu admirație.³ Pasionat de arhitectura epocii, Sestini admiră minunata catedrală din Timișoara, spitalul militar, cazărmile, amintește că “aici fusese introdus cultura orezului și că opera lui Griselini referitoare la Banat era bine cunoscută în cercurile

¹ Domenico Sestini, *Viaggio da Constantinopol a Bukarest, fatto l'anno 1779*, Apud, Dan A. Lăzărescu, *Imaginea Românilor prin călători*, vol. I, 1985, Ed. Sport Turism, p. 226.

² *Ibidem*.

³ Domenico Sestini, *op.cit.*, p. 136, Apud, Dan A. Lăzărescu, *op.cit.*, p. 228.

intelectuale timișorene”.⁴ Bun cunoscător al realităților românești el distinge între mămăliga Kuda pe care o mâncau țăranii în loc de pâine și mămăliga boierescă, fiartă cu unt pe care o mâncau ceilalți cu situație socială bună. Din cele relatate reiese că în orice imagine apare o atitudine care prin tenta ei subiectivă ne restituie vibrația vieții.

Imaginile redată de călător denotă în principal interesul său științific, caracterul și conduita românilor care toate luate la un loc redau imaginea unei provincii românești aflată în plin proces de tranziție de la tradiționalismul secular spre modernismul central european. La începutul secolului al XVIII-lea nu se poate vorbi încă de o imagine a românilor, grecilor, sârbilor în societățile occidentale, care să fie, dacă nu asemănătoare imaginii otomanilor ori habsburgilor, cel puțin individualizată.⁵ Chiar ungurii care au stârnit interes prin lupta purtată de Francisc Rakoczi al II-lea, angrenată în politica statelor europene, nu au fost văzuți decât în funcție de interesele limitate ale privitorilor. Semnificativ este faptul că la Gazette de France acorda mai multă atenție răscoalelor ienicerilor decât răscoalelor popoarelor balcanice, înglobate de obicei în formule “supușii otomani”.⁶ Alte știri sau informații ale unor călători străini se înmulțesc pe măsură ce filosofia reformatoare filantropică, care domină secolul al XVIII-lea, pune tot mai mult în evidență chestiunea românească cu problemele naționale și sociale. Reconstituirea unor crâmpie din viața celor care au impulsionat desfășurarea evenimentelor prezintă riscul de a ni se dezvălui parțial “aceea lume care tace” pentru că nu o cunoaștem decât din ceea ce au relatat alții despre ea. Astfel descrierea din 1785 a lui Johan Lehmann în “Reise von Pressburg nach Hermannstadt”, este de o însemnătate deosebită. Itinerarul urmat de călător este Lugoj, oraș românesc și oraș nemțesc, cele două cartiere fiind despărțite de apă, aici întâlnește o cafenea cu biliard și admiră castelul contesei Saro. El afirmă că era de față la Deva, când cu toată lipsa de pâine, “preoții români nu dădeau voie creștinilor să calce postul pentru a mânca de fruct”.⁷

Autorul trece glumind asupra Sibiului spunând că “acolo sunt și români civilizați și românce vopsite”. În drumul său, Lehmann a văzut pe acești valahi, prilej care va favoriza apariția imaginilor clișeu. În fapt contactele între culturi se stabilesc prin intermediul unui filtru, format din imaginea “celuilalt”, ea selectează acele aspecte din personalitatea străinului care permit observatorului să se definească mai bine pe sine. Această imagine poate deveni clișeu acceptat de o colectivitate întreagă sau “stereotip” care nu se modifică în ciuda transformării realității. Autorul remarcă că locuințele lor sunt adesea umile când nu e vorba de satele grănicerești, se văd și ferestre închise cu bășici de porc. Oamenii îi apar urâți și slabi fără vlagă cu părul lung, cu veșminte murdare. Copiii nu se pot dezvolta datorită hranei compuse numai din mămăligă. Unul din stereotipurile prin care românii erau catalogați ca având predispoziție spre alcoolism nu scapă din observațiile lui Lehmann. “În casă bărbații erau să bea rachiu”, în timp ce “femeile coseau, torceau, ajutate și de fetițele lor”.

Vis-a-vis de condiția umilă a preoților români, el îi întâlnește “mânând din urmă vitele pe drum de iarnă”.⁸ Călătorul dă dovadă în alte situații de un mare caracter și de mai multă obiectivitate redând o imagine mai aproape de adevăr pentru a contracara critica ce se aduce românilor, considerați leneși, hoți, ucigași. “Nu e pe lume o socotință mai neomenească și mai ușuratică, spune el, ca aceasta despre un neam întreg”.⁹

Oamenii sunt gata să-ți vină în ajutor și fără plată, cum nu face populația germană, care “în genere e cea mai grosolană, mai necrescută, mai fără simțire, incapabilă de a servi pe cineva, chiar dacă i se plătește”.¹⁰

Această imagine, negativă referitor la sași, este singulară la nivelul sensibilității călătorilor străini ai secolului al XVIII-lea, fapt care va valoriza pozitiv călătoria lui Lehmann în Transilvania. Popoarele sud-est europene au dobândit personalitate pe plan continental atunci când au devenit cunoscute poezia, muzica, dansul lor; până

⁴ *Ibidem*.

⁵ Vezi concluziile lui Bela Köpeczi, *La France et la Hongrie au debut du XVIIIe-siècle*, Budapest, 1971, apud Al. Dușu, *Călătorii, imagini constant*, București, 1985, p. 143.

⁶ Orhan Kaloglu, *Le Turc dans la presse française*, Beyrouth, 1971, p. 95, Apud, Alex. Dușu, *op.cit.*, p. 144.

⁷ Johan Lehmann, *Reise von Pressburg nach Hermanstadt in Liebenburgen*, p. 9, Apud, N. Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*, Ed. Eminescu, București, p. 426.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Johan Lehmann, *op.cit.*, p. 11, Apud, N. Iorga, *op.cit.*, p. 426.

atunci românii au fost prețuiți pentru că erau urmașii lui Traian sau, cum se spunea, pentru că vorbeau o “latină coruptă”. Acest gen de imagini cu predilecție culturale, sunt redată într-un volum anonim de călători “De la Preissburg în Ardeal și înapoi tipărit la Frankfurt 1793”. La Cluj, călătorul semnalează Universitatea, casa Rhedey în care se dau baluri, la Oradea Mare, cum se vede din amintirile unui muzicant german, prințul episcop avea orchestră se dădeau procesiuni mascate pe stradă asemănătoare, ca stil și formă, vremurilor Renașterii.¹¹ Din relatările călătorului reiese că-i place orașul Aiud cu biserici frumoase și un gimnaziu, unde-și desfășoară ritmul vieții o parte a populației. Se oprește mai cu seamă asupra Sibiului, vorbește îndelung de fostul guvernator, baronul de Bruckenthal care e apărut de învinuirea că în vremea lui a fost “răscoala valahilor”, prin aceea că nu din pricina lui guvernatorul civil, n-a dispus de la început de armată. El face și lauda tipografului Hochmeister. În Sibiu se citesc reviste germane, e și un teatru, pe care locuitorii suburbiilor n-au voie să-l viziteze. În faza de mutații din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, occidentali erau animați de dorința de a-și impune modelul de civilizație în sud-estul european, de unde o percepere mai mult economică a acestei regiuni. Nici călătorul anonim nu face excepție de la această regulă, atunci când laudă produsele ardelen și combate importarea altora din alte părți ale monarhiei “pânze de Zips ori de Ardeal zisă “sileziană” a invadat Iașul și București, și negustorii greci de acolo vin să cumpere de aici”.¹² La întoarcere observă că Lugojul a suferit de pe urmele războiului dintre ruși, austrieci și turci abia încheiat; la Timișoara dădea mese prințul de Coburg. În călătoria sa, el ia în ocrotire pe români: “Ce ar fi Banatul, de n-ar locui românii în el”.¹³ Câștigă în aprecieri mai ales româncele, cărora li se recunosc calități fizice și morale. Mai ales călătorii din spațiul german remarcă hărnicia și frumusețea românelor. “Femeile române sunt prietenoase frumoase și harnice”, remarca Johan Lehmann, după ce le-a văzut torcând și în drumul spre casă. “Îe-o cum vrei, dar româncele sunt desigur harnice, iar dacă sunt “iubațe”, cum zice Miron Costin, vina ar fi, ca și la italiene ... a mămăligii”.¹⁴

Un călător incomparabil mai important decât toți cei de mai înainte e cunoscutul geograf austriac Hacquet, autor al unor călătorii în Alpii nordici, Dalmația. A fost și în spațiul românesc înainte de 1789, când ocupația austriacă i-a ușurat călătoria, și el mărturisește că sosind din Muntenia, a petrecut în Ardeal, prin secuime ca medic, poate medic militar, încă din 1763 învățând și românește.¹⁵ Hacquet află în drumul său spre Bistrița la Uifălău, români de lege răsăriteană care vorbesc însă ungurește, din vechiul lor port păstrează mai ales opincile. La Reghin află și unguri, cu biserica lor, și e tratat cu grosolănie de vicespan care-i cere hârtie și nu le află suficiente, pentru ca apoi dându-și seama cine e călătorul ajunge să-l poftască la masă. Și Hacquet exclamă: “O popor scitic, când oare îți vei părăsi mândra asprime. Poate niciodată ori vor trece secole până ce, în general te vei civiliza”.¹⁶

Imaginile mentale relatate de călător au jucat un rol preponderent în condițiile unei comunicări cu flux capricios și adeseori întâmplătoare. Ceea ce a blocat frecvent comunicarea românilor cu civilizația austriacă a fost șocul provocat de contactul stabilit pe plan militar; duritatea generalului Caraffa în Transilvania amintirile cu totul nefavorabile, lăsate de incursiunile generalului Donat Heisler sau de prezența generalului Veterani, în timpul iernii în Transilvania, au produs imagini negative în sensibilitatea românilor. La acestea au contribuit și abuzurile soldaților habsburgici care fuseseră așezați pentru a izgoni administrația haotică otomană și amenințarea tătarilor. Apoi îmbinarea expansiunii militare cu prozelitismul confesional a reușit atenuarea imaginii negative a “neamțului” în Transilvania și deci o comunicare fluentă cu cei aflați în suferințe.

Hacquet surprinde în scrisorile sale “orașul Bistrița decăzut, prosperitatea pe care o hrănea mai ales negoțul cu blăni a încetat, odată cu prosperitatea Sucevei”. Descoperă bisericile cu ferestre gotice goale, căci nu are cine

¹¹ *Reisen von Pressburg durch Mähren beide Schlesien und Ungarn nach*, Apud, N. Iorga, *op.cit.*, p. 422.

¹² *Ibidem*, p. 351.

¹³ *Ibidem*, p. 22.

¹⁴ A. Rusu, C. Rudeanu, *Călători străini despre Banat și Timișoara. Sec. XVIII – XIX*, în *Studii de istorie a Banatului*, II, 1971, pp. 142-143

¹⁵ Hacquet, *Reisen durch die nordisehen Alpen*, Nürnberg, 1790, Apud, N. Iorga, *op.cit.*, p. 421.

¹⁶ *Ibidem*, p. 95.

s-o umple. Locuitorii nu-i plac căci spune el “firea lor italiană e făcută din șiretenie, neținere de cuvânt, lașitate, ca a evreilor, sunt dulci cu străinul, pe care-l întreabă: <<Voher sint ir>>, până ce văd dacă pot câștiga de pe urma lui”.¹⁷ Ceea ce constatăm din imaginile redată de călător este același clișeu familiar al “bunului sălbatic” care nu a fost supus examenului critic reflectând în fapt aceeași nuanță dominatoare în raport cu autohtonii a europeanului occidental. Sud-estul european a apărut în ochii acestor călători ca o zonă “barbară” mai ales datorită faptului că nu se bucura de cuceririle Renașterii cu care se mândreau ei și care formau apanajul civilizației europene: imprimeriile, academiile, universitățile, în schimb aici întâlneau practici justițiare învechite. Acest fapt se vede cu multă acuitate în descrierea lui Hacquet: “Cele mai îngrozitoare pedepse sunt pentru românce, la Bistrița o femeie pe care miliția o luase cu sine urla în piața publică sub sfârcul biciului”.¹⁸ Dincolo de nevoile spațiului privat și public inerente naturii umane mai prezente pentru secolul al XVIII-lea erau grija pentru hrană și adăpost. Francesco Grisellini, având în vedere spațiul bănățean scria: “Mâncărurile românilor obișnuite sunt foarte simple și se compun mai ales din plante: ele sunt condimentate cu mult usturoi și ceapă, dar cu puțină sare. Salata și prăjiturile se gătesc cu untură de porc, iar în zilele de post, cu ulei de in. Românii cresc tot felul de sburători, găini, curcani, rațe și găște, dar mânâncă din acestea doar rareori, când au sărbători din cele mari. Chiar și cei mai săraci mânâncă de Crăciun un purcel, iar de Paști un miel și plăcinte”.¹⁹ La palierul de sus al societății opulența meselor era menită să întrețină imaginea de fast și bunăstare a curților nobiliare, în disprețul oricăror norme de cumpătare. Apariția unor norme ne exprimă și proporțiile grandomaniei; “Natura sau firea noastră aflăm din sfaturile medicale existente în epocă – este neputincioasă a purta ce este peste măsură și dânsa iaste slabă a putea mistui toate cu câte se împovărează stomacul (...) Cel ce-și iubește sănătatea sa, acela se ferește de tot necumpătul. Frâu de aur cu zăbale de argint e pentru omul ca acela cari se va conțeni de a mai mânca, după ce s-au mai domolit foamea, și de a bea după ce s-au astâmpărat setea”.²⁰

E greu de precizat în ce măsură a triumfat acest apel la rațiune dar acest apel ne ajută să recompunem ambianța epocii. Ca un element ce se încadrează în spiritul lumii moderne îl reprezintă comportamentul igienic al spălăturii pe dinți. În spațiul Țării Românești, Del Chiaro menționa acest obicei, prezent la sfârșitul meselor boierești dar este mai mult ca sigur și existența sa în Transilvania. Astfel Vasile Ghergheli de Ciocotiș publica astfel de sfaturi în 1819 ce dovedeau grija de a curăța dinții după cele trei mese dimineța, după prânz și seara. “Altă mijlocitoare mai bună de a curăți dinții spălându-i după datina cuvioasă, nu este decât a arde o bucată de coajă de pâine și zdrobind-o foarte mărunțel, cu pulberea aceea a se freca și a se spăla dinții”.²¹

Secolul XVIII asistă neputincios la ascensiunea vertiginoasă a somnului fără măsură. Predispoziția deosebită a palierului superior al societății spre mese copioase, au darul de a explica în bună parte “somnul de după mese”, de care vorbea Del Chiaro, observând că “somnul e ușurat și de vinurile servite din belșug la masă”.²² O mărturie a faptului că somnul risca să devină contagios sunt criticile accentuate împotriva sa. Calendarul românesc de la Sibiu (1802) atrăgea atenția acelora care obișnuiau să abuzeze de odihna somnului: “Cine va dormi mai mult de 8 ore pe zi, se spunea, se va slăbi din puterile sale”.²³ Se pare că aceste recomandări nu au avut efectul scontat deoarece și broșura “Frumusețea trupului”, accentua îndemnul spre moderație: “șapte ore a dormi sațiu e tânărului, bătrânului, opt ore dăm leneșilor; nouă de mare stimă născuților”.²⁴ Somnul exagerat era specific nobilimii în timp ce majoritatea populației nu cunoștea această stare de somnolență. Asupra acestora se referea Johan Ehler când scria că “românii dorm foarte puțin și nu dau atenție unui așternut moale”.²⁵ Atitudinile mentale nu se

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și națională a Banatului Timișoarei I*, ediția Costin Feneșan, Ed. Facla, Timișoara, 1984, p. 183.

²⁰ G. Brătescu, *Grija pentru sănătate. Primele tipărituri de interes medical în limba română*, Ed. Medicală, București, p. 249.

²¹ *Ibidem*, pp. 325-326.

²² Anton Maria del Chiaro, *Revoluțiile Vălahiei*, trad. De S. Cris-Cristian, **Viața Românească**, Iași, 1929, p. 80.

²³ G. Brătescu, *op.cit.*, p. 234.

²⁴ *Ibidem*, p. 323.

²⁵ Johan Ehler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, ed. Costin Feneșan, Ed. Facla, Timișoara, 1984, p. 179.

modifică rapid în asemenea condiții și atât cercurile guvernante cât și elita culturală europeană continuă să privească sud-estul Europei, Transilvania, drept o lume străină, drept o alteritate care nu pare să aparțină Europei. Multitudinea imaginilor relevate de călătorii străini permit explicitarea aspectelor vieții private și publice ardeleni și creionează imaginea românilor în secolul al XVIII-lea.

**ASPECTS OF PUBLIC AND PRIVATE LIFE SPECIFIC IN TRANSYLVANIAN URBAN SPACE
IN THE TRAVELS OF FOREIGNNESS DURING 18TH CENTURY
(Abstract)**

Foreigners' stories offered a good starting point to reveal a dynamic image about economies, politics and demography in Transylvania. It is true that some details are subjective but there is one opinion of those who came to discover Transylvania. Therefore they reveal the author's personality and cause a topic for further debates.

The plenty of images revealed by foreign travels regarding Transylvanian civilization permits an explorative way of life of the Transylvanian inhabitants.